

УДК 32.019.51:316.46.058.5

І. О. Поліщук, доктор політичних наук, професор;
С. В. Рум'янцева, здобувач

ПОЛІТИЧНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ: СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМА ЙОГО ОБМЕЖЕННЯ

Висвітлено концептуальні підходи до розуміння сутності проблеми політичного маніпулювання. Обґрунтовано, що із зростанням питомої ваги цього впливу на політичну свідомість громадян усе більшої уваги потребує поняття інформаційної безпеки. Наголошено на тому, що загострюється проблема обмеження політичної маніпуляції, основним запобіжним механізмом для якої є індивідуально-психологічний захист. Запропоновані індивідуальні методи захисту свідомості особи від політичного маніпулювання.

Ключові слова: демократичний режим, політичне маніпулювання, інформаційна безпека, психологічний захист.

Актуальність проблеми. «Правила гри» за умов демократичного правління визначають необхідність здобуття для політичних сил активної підтримки народу (електорату). Демократичний режим не передбачає зловживань силовими методами для досягнення мети – виборення та утримання влади у руках політичних лідерів, правлячої партії тощо. Це зумовлює той факт, що в реальному політичному процесі поширюються різноманітні форми впливу на політичну свідомість електорату, виявлення та обмеження яких законодавцями є ускладненими. Основними методами такого впливу на сьогодні виступають інформаційно-психологічні технології.

Сучасна людина не може уникнути впливу потоків інформації, що надходять від друкованих ЗМІ, телебачення, радіо, мережі Інтернет та інших засобів масової комунікації. Під цим натиском не завжди можливо проаналізувати та диференціювати ту інформацію, яка відповідає дійсності, а отже, надзвичайно велика кількість людей кожного дня підпадає під вплив того, що їм нав'язують редактори інформаційних агенцій, медіа-спікери та ін.

З плином часу все більш поширеною стає така форма впливу на свідомість громадян, як маніпулювання. Це вид психологічного впливу, спрямованого на неявне спонукання інших (іншого) до виконання визначених маніпулятором дій. У політологічному дискурсі нині утвердилася така інтерпретація: політичною маніпуляцією є система засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість з метою нав'язування певних ідей, цінностей; цілеспрямований вплив на громадську думку та політичну поведінку задля спрямування їх у заданому напрямку [1, с. 322].

Дійсно, нормальна держава не може існувати без ідеології та ідеологічних інститутів, де метою є відтворення цієї ідеології в індивідуальній та масовій свідомості. Але треба наголосити на тому, що важливо розрізняти ідеологію держави (як систему поглядів, ідей, переконань, цінностей та настанов, що виражають інтереси різних соціальних груп, класів, товариств, в яких усвідомлюються й оцінюються ставлення людей до дійсності та один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну існуючих суспільних відносин), яку розуміють та добровільно підтримують її громадяни, від політичного маніпулювання, яке зазвичай виявляється негативним явищем (у нав'язуванні громадянам ідеології, напрямів думок політиків задля збагачення останніх, уводячи в оману задля отримання власної вигоди).

Актуальність цього питання важко переоцінити, адже розуміння сутності політичного маніпулювання, його особливостей та способів інформаційно-психологічного захисту надає можливість не тільки нейтралізувати вплив відносно до самого себе, а й захистити своїх близьких від негативного та іноді шкідливого для них впливу ззовні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні сторони особливо політичного маніпулювання та загалом механізмів програмування поведінки висвітлено в працях багатьох зарубіжних науковців, таких, наприклад, як Р. Даль, Д. Істон, Дж. Сарторі, В. Бехтерев, В. Мальцев, С. Кара-Мурза, С. Московічі. Значний інтерес становлять також праці українських учених, зокрема О. Бойка, В. Бабкіної, С. Богомолова, М. Поповича, В. Ткаченка та ін. Так чи інакше проблемі політичного маніпулювання приділяється чимало уваги сучасних науковців.

Серед сучасних українських науковців, що займаються емпіричними електоральними дослідженнями, зокрема вивченням їх маніпулятивної складової, можна назвати таких, як І. Бекешкіна, А. Нельга, А. Полторак, Г. Почепцов, Н. Чурілов, Е. Хмелько та ін. Маніпулятивні технології в електоральному процесі транзитивних суспільств вивчають О. Балакірева, О. Валевський, А. Балашова, І. Жданов, О. Заярна, О. Кордун, Р. Павленко, В. Лісничий, Дж. Наполітан, О. Петров, М. Побокін, Ю. Сурмін, Д. Наріжний, Ю. Яновська та ін.

Метою статті є висвітлення сутності поняття політичного маніпулювання та проблем, які тісно пов'язані з ним. Це безпосередньо питання розмаїття способів впливу на сучасну людину та проблема обмеження політичного маніпулювання.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи зазначену тему, необхідно відмітити, що у центрі маніпулювання знаходиться психологічне поняття «сугестія», або навіювання. Навіювання – процес одностороннього, активного і пер-

соніфікованого впливу одного індивіда на іншого або групу людей, здійснюваного за допомогою мовного повідомлення, який характеризується неусвідомленим сприйняттям змісту того, що навіюється [2, с. 605]. За Л. Ільницькою, вербальний сугестивний вплив – це використання мови з метою встановлення і підтримання психологічного контакту; приєднання до реальності суб'єкта; утилізації свідомості та отримання доступу до несвідомого [3, с. 128]. Дослідники наголошують на тому факті, що сугестивний вплив спрямований на підсвідомість і діє на психіку людини поза рамками її раціонального мислення.

В. Бехтерев писав, що сугестія є вторгненням у свідомість сторонньої ідеї без прямої і особистої участі в цьому акті власного «Я» суб'єкта. Вона впливає не шляхом логічного переконання, а безпосередньо на психічну сферу без відповідного перероблення, завдяки чому відбувається дійсне щеплення ідеї, почуття, емоції, того або іншого психофізичного стану [4, с. 67]. Отже, саме такий механізм має нав'язувати певні ідеї, цінності громадянам, особам та силам, що є безпосередньо зацікавленими у цьому.

В. Бебик під політичним маніпулюванням розуміє приховане управління політичною свідомістю та поведінкою у певних політичних інтересах [5, с. 44].

Також зустрічається думка, що маніпуляції являють собою особливий спосіб, стратегію здійснення комунікації в суспільстві, що це прихований вплив на здійснення політичного вибору (Б. Мотузенко) [6, с. 14].

Та й узагалі в більшості випадків поняття «політична маніпуляція» викликає негативну реакцію. І це можна зрозуміти. Коли поважаючи себе людина чує про маніпуляції свідомістю, вона думає, що її вже неможливо провести. Вона – індивідуум, вільний атом людства. Як же на нього можна вплинути? Але й атом, як виявилося, розщепити можна, хоча саме слово «атом» означає неподільний [7]. Це певні дії маніпулятора, завдяки чому особа, над якою здійснюється маніпулювання, вважає, що певне рішення, вчинки, ідеї є результатом її власних умовиводів і належать винятково їй.

З плином часу та появою все нових та нових шляхів отримання інформації, засобів для виходу до мережі Інтернет, створенням надзвичайно великої кількості засобів масової інформації людина стає залежною від цих речей. А здатність фільтрувати інформацію, яка просочується всюди, де є можливість бачити і чути, на жаль, зменшується з катастрофічною швидкістю. Дійсно, пересічному громадянину буде неможливо слідкувати за політичним життям країни без допомоги засобів масової інформації. Але і правильно орієнтуватися у політичній мозаїці країни виявляється зовсім непросто, адже широке розмаїття інформації у газетах, журналах, на телеканалах, радіохвилях та сторінках інтернет-мережі зазвичай дуже відрізняється одне від одного. Отже, можна стверджувати, що ЗМІ на теперішній час є не тільки посередником для здійснення, зокрема, політичної маніпуляції, а й її безпосереднім творцем.

Зважаючи на наведену ситуацію, стало потребувати більшої уваги поняття «інформаційна безпека». Від загальноприйнятого стану інформації, в якому забезпечується збереження визначених політикою безпеки властивостей інформації, це поняття можна розширити до нездатності заподіяння шкоди як людині, так і суспільству, культурним та духовним цінностям тощо. У цьому процесі основним об'єктом є людина, власне кажучи, як і головним суб'єктом.

Основою будь-якого маніпулювання масовою свідомістю є соціальний міф – розповсюдження ідей, які сприймаються переважно на віру, без будь-якого критичного осмислення. У кожному суспільстві наявні міфи, які активно підтримуються правлячими колами, зокрема, за допомогою ЗМІ.

З крахом комуністичної системи почали формуватися такі соціальні міфи:

- 1) про капіталізм як «світле майбутнє»;
- 2) про обов'язкові жертви в перехідний період;
- 3) про правлячі кола і номенклатуру як уособлення демократів та реформаторів.

Навіть США, які так пишаються тим, що в їх суспільстві, мовляв, немає ідеології, мають і підтримують свої соціальні міфи, визначені Г. Шиллером:

- 1) про індивідуальну свободу та особистий вибір громадян;
- 2) про нейтралітет основних політичних інститутів: Конгресу, судів, ЗМІ тощо;
- 3) про незмінно егоїстичну природу людини та її схильність до споживачтва;
- 4) про відсутність у суспільстві соціальних конфліктів, експлуатації і гноблення;
- 5) про плюралізм ЗМІ, які насправді контролюються великими рекламодавцями та урядом [7].

Для вкорінення соціальних міфів технологія маніпулювання передбачає використання багатющого арсеналу конкретних методів впливу на свідомість людей. До них належать *пряме підтасовування фактів, замовчування небажаної інформації, поширення брехні і наклепу*, а також більш тонкі, рафіновані засоби: *напівправа* (коли з метою забезпечення довіри аудиторії об'єктивно і докладно висвітлюються конкретні, малозначущі факти й одночасно замовчуються більш важливі або ж подається хибна інтерпретація подій).

Ще один приклад симуляції масової демократії – витіснення апеляції до суспільної свідомості за допомогою *маніпуляцій експертів з рейтингами*. Рейтинги на основі вибіркового опитування, коли респондент вибирає між варіантами суджень самого експерта, – це лише модель реальної думки мас, яку експерти нібито «оживляють». Така технологія доволі широко використовується в ході проведення всіх політичних ток-шоу на телевізійних каналах

України (мобільне голосування у програмі «Справедливість» Ганни Безулик та «Великій політиці» Євгена Кисельова на телеканалі «Інтер», програмі Шустер Live на телеканалі «Україна», програмі «Свобода слова» з ведучим Андрієм Куліковим на ICTV). І подібність штучної моделі голосування стає політично дієвою як чинник мотивації політичних рішень.

У наш час необхідно постійно бути готовим до того, що як у безпосередньому спілкуванні, так і в засобах масової комунікації, у виступах перед масовою аудиторією цілеспрямовано або мимовільно використовуються психологічні засоби впливу маніпулятивного характеру [8]. Особа перш за все повинна вчитися самостійно забезпечувати власну інформаційну безпеку, а також інформаційну безпеку своїх рідних.

Основним механізмом забезпечення психологічної захищеності дослідники вважають психологічний захист – спеціальну систему стабілізації особистості, що спрямована на усунення або зведення до мінімуму почуття тривоги, пов'язаного з усвідомленням конфлікту. Виокремлюють три рівні психологічного захисту, а саме: 1) соціальний; 2) соціально-груповий; 3) індивідуально-особистісний [8].

На соціальному рівні захист здійснюється через системи поширення інформації в суспільстві. Це, наприклад, система освіти, система традицій, соціальних норм та ін.

На соціально-груповому рівні психологічний захист здійснюється через внутрішньогрупові інформаційні норми, правила, орієнтації, тобто через різноманітні організації, об'єднання, групи та насамперед сім'ю.

На індивідуально-особистісному ж рівні психологічний захист здійснюється безпосередньо самою особою.

Попереджена і володіюча знаннями особа може самостійно створити первинний, відносно простий, але достатньо ефективний механізм психологічного захисту у вигляді психологічного бар'єру недовіри до тих потоків рекламно-пропагандистської інформації, за допомогою яких здійснюється масоване оброблення населення, а також сформуванню настанову на необхідність використання відповідних способів аналізу інформації, що надходить [8].

Дієвим у процесі захисту є відсторонення від емоцій, адже маніпулятивні технології найдієвіше спрямувати на емоційну сферу людини. Науковці радять сприймати інформацію відсторонено, а вже потім, без участі інших осіб, обміркувати її.

С. Кара-Мурза пропонує й інші способи власного захисту. Таким, наприклад, є діалогічність мислення, адже маніпулятори намагаються перетворити нас на споживачів ідей, позбавити нас будь-якого відкритого діалогу. Діалог руйнує маніпуляцію. Для цього потрібно вести його завжди, навіть із самим собою, ставити все більше запитань та шукати на них відповіді [7].

Необхідними стають також створення альтернатив та піддання сумніву інформації, що надходить. Особа, яка намагається маніпулювати, пропонує вигідну їй позицію, яка, з її точки зору, позбавлена альтернативи. Аби уникнути цього, треба припустити іншу позицію, піддавши сумніву інформацію, що надходить, і вся структура маніпуляції руйнується. Виявивши інші альтернативи, можна припинити процес маніпулювання.

Належний рівень духовної культури є важливою протиотрутою від маніпулювання. Такий рівень передбачає здатність людини до самовизначення, проведення демаркаційної лінії між її внутрішніми та зовнішніми світами (між власним «Я» або колективним «Ми» та іншими «Я – Ми»). Коли з'являються саме такі рамки, тоді виникають почуття власної гідності та повага до гідності інших, належна повага до своєї унікальної суб'єктності [9, с. 27].

Виявляється, що майже неможливо здійснювати правове регулювання та забезпечити правову охорону громадянам від політичного маніпулювання, адже сфера маніпулятивних технологій є дуже широкою. Звичайно ж, бажано виробити законодавчу техніку, яка б дозволяла притягувати до юридичної відповідальності осіб, що мають безпосереднє відношення до політичного маніпулювання, але реальність є такою, що цей вид порушення майже нерально прорахувати та запобігти йому з точки зору юриспруденції.

Висновки. По-перше, маніпуляція свідомістю людини у тій чи іншій формі існувала та існує практично в будь-якій формі суспільного ладу в різні історичні епохи.

По-друге, політичне маніпулювання є невід'ємним елементом демократичного політичного режиму, що в результаті може призвести до деіндивідуалізації та деперсоніфікації людей. Причому швидкість цього процесу зростає з появою нових способів доведення інформації до широкого кола адресатів. Саме тому з'являється потреба у більш прискіпливому фільтруванні інформації, що надходить, а також у забезпеченні інформаційної та психологічної безпеки.

По-третє, сучасне суспільство потребує правових, тобто законодавчих, обмежень, превентивних заходів, а також відповідних санкцій за маніпулювання, у тому числі політичне. Але наразі майже неможливо виявити повний склад цього правопорушення, а це означає, що основні сподівання у сучасному суспільстві необхідно покладати на способи особистісно-психологічних та культурних обмежень у політичній сфері.

На жаль, ще не існує стовідсоткових засобів протидії політичному маніпулюванню, це має давати поштовх для подальшого вивчення даної проблематики, адже захист інформаційної безпеки в сучасному суспільстві з появою все нових та оновлених способів впливу стає нескінченним джерелом вивчення. Убачається необхідність у розробленні науковцями, фахівцями у даній

галузі системи захисту окремих громадян та суспільства в цілому від маніпулятивного політичного впливу. Проте є перспективним вивчення різної природи політичної маніпуляції в різних політичних режимах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політологічний енциклопедичний словник / уряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бакіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Генеза, 2004. – 322 с.
2. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Ін Юре, 2011. – 605 с.
3. Льницька Л. Мовленнєві засоби підвищення ефективності сугестивного впливу / Л. Льницька // Лінгвістика XXI ст.: нові дослідження і перспективи. – К. : Логос, 2007. – 128 с.
4. Бехтерев В. М. Внушение и толпа / В. М. Бехтерев // Психология толпы: социальные и политические механизмы воздействия на массы. – М. : ЭКСМО ; СПб. : Terra Fantastica, 2003. – 67 с.
5. Бебик В. М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг : навч.-метод. посіб. / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2001. – 44 с.
6. Мотузенко Б. І. Маніпуляції як соціальна технологія / Б. І. Мотузенко // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики – Київ ; Запоріжжя ; Одеса, 2000. – Вип. 4. – 14 с.
7. Кара-Мурза С. Г. Маніпуляция сознанием [Електронний ресурс] / С. Г. Кара-Мурза. – Режим доступу: <http://lib.ru/POLITOLOG/karamurza.txt>. – Заголовок з екрана.
8. Грачев Г. В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты [Електронний ресурс] / Г. В. Грачев. – Режим доступу: <http://licman.narod.ru/books/psychology/01/gratchov.htm>. – Заголовок з екрана.
9. Ожеван М. Маніпулятивні стратегії / М. Ожеван // Підприємництво в Україні. – 2001. – № 9. – 27 с.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ МАНИПУЛИРОВАНИЕ: СУЩНОСТЬ И ПРОБЛЕМА ЕГО ОГРАНИЧЕНИЯ

Полищук И. А., Румянцева С. В.

Освещены концептуальные подходы к пониманию сущности проблемы политического манипулирования. Обосновано, что с ростом удельного веса этого влияния на политическое сознание граждан все большее значение приобретает понятие информационной безопасности. Отмечено, что обостряется проблема ограничения политической манипуляции, основным предохранительным механизмом для которой является индивидуально-психологическая защита. Предложены индивидуальные методы защиты сознания индивида от политического манипулирования.

Ключевые слова: демократический режим, политическое манипулирование, информационная безопасность, психологическая защита.

POLITICAL MANIPULATION: ITS NATURE AND THE PROBLEM OF ITS

Polishchuk I. O., Rumyantseva S. V.

This paper highlights conceptual approaches to understanding the problems of political manipulation. The authors point out that the increasing proportion of the impact on the political consciousness of citizens, increasing attention begins to need the concept of information security. It is noted that the problem of limiting political manipulation, the basic safety mechanism for which is individual and psychological protection. The article offered individual consciousness to protect people from political manipulation.

Key words: *democratic regime, political manipulation, information security, psychological defense.*

УДК 340.12:342.37

О. В. Зінченко, доктор історичних наук, доцент

АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ МОНАРХІЇ Ш. Л. ДЕ МОНТЕСК'Є В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ Б. М. ЧИЧЕРІНА

Здійснено порівняльний аналіз викладених французьким просвітителем XVIII ст. Ш. Л. де Монтеск'є та провідним теоретиком лібералізації Російської імперії XIX ст. Б. М. Чичеріним концепцій конституційної монархії. Головну увагу приділено викладу мислителями сутності поділу гілок влади, зазначеним Чичеріним недолікам концепції Монтеск'є та обґрунтуванню запропонованих ним положень щодо їх усунення.

Ключові слова: *поділ гілок влади, конституційна монархія.*

Актуальність проблеми полягає у необхідності піднесення рівня правової культури населення, оскільки вона нерозривно пов'язана з політичними і громадянськими правами, парламентаризмом і законністю дій органів державної влади. Виникає і необхідність звільнення свідомості громадян від тенденційних оцінок творчості названих просвітителів, а також від марксистсько-ленінських тлумачень «буржуазного» лібералізму, парламентаризму, сутності поділу гілок влади та тези про революційну доцільність замість законності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про внесок Ш. Л. де Монтеск'є в опрацювання концепції конституційної монархії та теорії поділу гілок вла-